

Systémový přístup k chování davu

ÚVOD

Analýzy a výzkumy slavných psychologů, jako byli Le Bon, Freud a Koestler, nám pomáhají lépe a hlouběji pochopit základní fenomén davu. To však stále není celý proces. Chybí nám ještě jeden poslední krok, protože abychom dokázali, jak významnou roli hraje dav na finančních trzích, musíme nejdříve pochopit, jakým způsobem vytváří dav tržní výkyvy.

K tomuto pochopení nám pomůže obrovský pokrok v teoretických znalostech o chování živých organismů, kterého věda dosáhla za posledních 20 let. Dynamiku chování davu můžeme analyzovat v rámci filozofického přístupu známého jako „systémová teorie“. Tento přístup – který vychází z průkopnické práce analytiků, jak je např. Ludwig von Bertalanffy¹, Ervin Laszlo² a Erich Jantsch³ – nás směřuje k novému porozumění přírodě tím, že se budeme soustředit nikoliv na její struktury, ale spíše na procesy, které se v ní odehrávají. Na základě tohoto přístupu je každý živý organismus vnímán jako sebeorganizující se systém s vlastní hierarchickou strukturou. Každá taková struktura poté reaguje na jakoukoliv nerovnováhu, je otevřená okolnímu prostředí, vyměňuje si s ním informace a energii a je schopná tyto informace a energii zpracovávat. Právě tyto charakteristiky splňují kritéria teorie Gregory Batesona pro existenci „mysli“.

V kapitole 2 jsme si řekli, že teoreticky můžeme na dav pohlížet, jako by měl svou vlastní „mysl“ a že se skládá z živých organismů. Logicky proto můžeme dav považovat za přírodní fenomén, z čehož vyplývá, že bude fungovat podobně jako všechny ostatní přírodní fenomény, a tedy že se jedná o systém dynamický a nestabilní. Chování davu proto můžeme podrobit analýze s pomocí systémové teorie.

NEVYVÁŽENÉ PODMÍNKY

Základním spouštěčem pro zformování davu je nějaká stresující, konfliktní či soutěživá situace prožívaná současně více osobami. Spouštěčem je vznik určité „nevyváženosti“, který vytváří nějaké ohrožení a zároveň i účel pro zformování davu – konkrétně je tímto účelem

snaha o změnu této nevyváženosti, ze které budou mít všichni členové davu určitý prospěch. Cílená změna může spočívat buď například v přilákání dalších zdrojů z okolního prostředí (tak jako je tomu u ziskových organizací) nebo může jít o významný pokus o podnícení kreativní evoluce prostředí (tak jako je tomu v případě sociálních revolucí). Dav bude na tuto nevyváženost reagovat tak dlouho, dokud nedojde k naplnění jeho účelu nebo (v extrémních případech) dokud samotné okolní prostředí dav nerozežene či utlumí jeho vliv. Jakmile je pak cíl skupiny splněn, systém se vrátí do rovnováhy a jednotliví členové davu si půjdou dál každý svou vlastní cestou.

OTEVŘENOST VŮČI PROSTŘEDÍ: VÝMĚNA ENERGIE

Aby dav dosáhl svých cílů, musí být „otevřený“ vůči okolnímu prostředí, aby mohlo docházet ke vzájemné výměně energie a informací. Členové davu totiž neustále vynakládají určitou energii a ztráta energie (známá jako nárůst entropie), k níž dochází, když členové z nějakého důvodu svou skupinu opustí, musí být poté nahrazována průběžným přilákáním nových členů. Počet nově příchozích členů do skupiny přitom může být vyšší, stejný či nižší než počet odchozích členů. Schopnost davu přežít pak samozřejmě závisí na tom, zdali je počet nově příchozích členů vyšší než počet těch, kteří skupinu opustili. Právě to je jeden z důvodů, proč spontánně vzniklé pouliční nepokoje mají obvykle pouze krátké trvání, aniž by bylo zapotřebí nějakého většího zásahu policejních jednotek.

OTEVŘENOST VŮČI PROSTŘEDÍ: VÝMĚNA INFORMACÍ

Tato výměna energie je zároveň doprovázena také výměnou informací⁴. Potřeba davu změnit či zmanipulovat své prostředí ke svému vlastnímu prospěchu zahrnuje nepřetržitý proces přenosu a analýzy informací. Dav totiž neustále potřebuje vědět, nakolik se jeho kroky shodují s jeho cíli a jak na ně reaguje prostředí, aby mohl v případě nutnosti provést nápravná opatření. Analýza tohoto procesu proto probíhá na dvou úrovních – zajímá nás:

- jaká je povaha mechanismu přenosu informací
- jaký je vztah mezi davem a jeho prostředím.

MECHANISMUS PŘENOSU INFORMACÍ

Povaha mechanismu přenosu informací je pro nás velmi důležitá. Přijímání a přenos informací z okolního prostředí je často výsadou někoho (nebo něčeho), kdo (co) ztělesňuje „vůdce“ davu. Nicméně přijímat informace jménem celého davu a předávat je ostatním členům davu může v podstatě kterýkoliv jedinec v davu. Jak tvrdil Gustave Le Bon⁵, členové davu jsou neustále ve střehu, a jsou proto snadno ovlivnitelní. Nálady, pocity a myšlenky jsou v takovém prostředí pochopitelně velmi nakažlivé a rychle se davem šíří. Komunikace

prostřednictvím moderních špičkových technologií nám v dnešní době umožňuje dosáhnout stejného efektu, dokonce aniž by musel být dav fyzicky shromážděn na jednom místě.

Proces přenosu informací a nálad ale vůbec nemusí být jednoduchý. Každý člověk totiž nejenže informace přijímá a předává je ostatním, ale navíc je může před tímto předáním ještě i upravit. Tato úprava se může týkat nejen kvality a obsahu informací, ale při jejich předávání do nich může navíc jejich šířitel přidat ještě notnou dávku emocí. I informace obsahující „tvrdá“ data, která nelze přímo nijak upravit, budou vždy interpretovány jedinci, a proto bude jejich předávání vždy doprovázeno určitými emocemi (např. strachem, závistí, smutkem, lhostejností, optimismem, pesimismem atd.). V konečném důsledku pak budou mít všichni členové davu na předávané informace stejné názory a budou při jejich šíření projevovat stejné emoce.

SMYČKY ZPĚTNÉ VAZBY A PŘEMĚNA INFORMACÍ

Myšlenku, že dav dokáže zpracovávat a reagovat na informace právě tímto způsobem, můžeme popsat pomocí tzv. „smyčky zpětné vazby“. Jednoduše řečeno, smyčky zpětné vazby přeměňují informace, přičemž proces přeměny informací způsobí, že v průběhu každé fáze smyčky vznikne určitý rozdíl mezi vstupní a výstupní informací (viz obrázek 4.1).

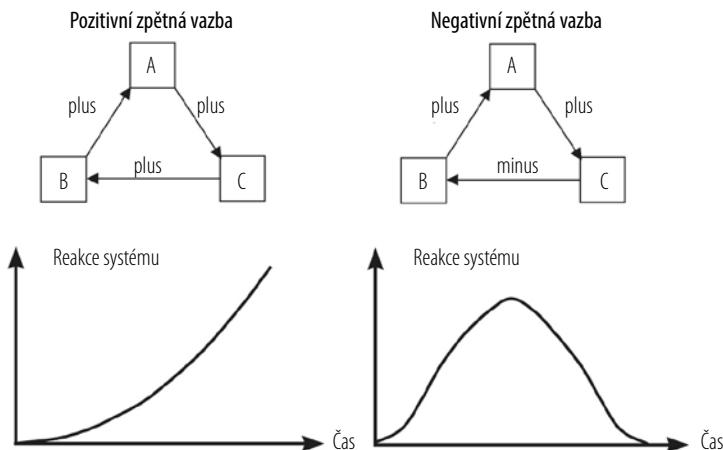
Obrázek 4.1 Přeměna informací

Pozměněná výstupní informace se poté ve výsledku stává vstupní informací pro další fázi přenosu informace. Část A tedy může ovlivnit část B, část B může ovlivnit část C a část C může zpětnou vazbou vrátit (změněnou) informaci části A. Každá vstupní informace tedy spouští proces, jehož výsledkem je nová informace⁶. Poté existují dvě možnosti (viz obrázek 4.2):

- informace získávají v každé fázi přenosu informace určitou přidanou hodnotu, díky čemuž se bude systém neustále posouvat na vyšší úroveň⁷,
- informace jsou v nějaké fázi řetězce negativně ovlivněny (obvykle prostřednictvím nějakého „regulátora“), což vede k tomu, že systém bude neustále kolísat.

OSCILUJÍCÍ SYSTÉMY

Objeví-li se v systému negativní smyčka zpětné vazby, bude v něm neustále docházet k výkyvům. To však neznamená, že tyto výkyvy budou vždy a po celou dobu stabilní. Ve skutečnosti

Obrázek 4.2 Smyčky zpětné vazby a křivky přizpůsobení

mohou tyto výkyvy vytvářet jeden ze tří druhů oscilace – tlumenou, stabilní nebo nestabilní. Tyto tři možnosti jsou znázorněny na obrázku 4.3.

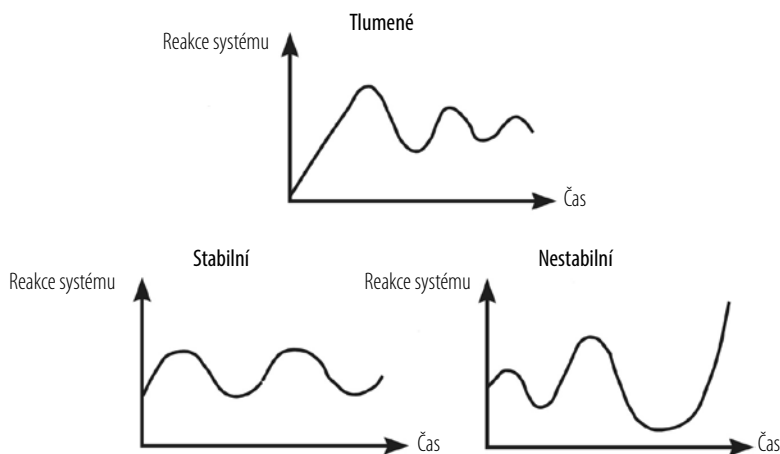
ROLE VŮDCE DAVU

V každé skupině připadá zmíněná role „regulátora“ jejímu vůdci. Tento vůdce zajišťuje (nebo se o to alespoň pokouší), aby bylo skupinové chování buďto posilováno působením pozitivní zpětné vazby, či naopak utlumováno negativní zpětnou vazbou. Skupiny, jejichž vůdci se snaží tlumit výkyvy v chování skupiny, obvykle fungují ve svém vnitřním prostředí docela harmonicky. Tento způsob chování je typický například pro byrokratické organizace. Existují však situace, kdy se vůdci skupiny pokoušejí rozpohybovat jejich skupiny, a právě to je patrně hlavním charakteristickým znakem „davů“. A jelikož cílem skupiny je významně změnit okolní prostředí ke svému prospěchu, bude mít její vedení mimořádný zájem dostat zvýšené napětí mezi členy skupiny co nejdříve pod svou kontrolu.

V situaci, kdy jsou tyto výkyvy značně destabilizující, se bude samotné prostředí (tedy společnost jako celek) pokoušet chránit svou vlastní autonomii potlačením „rozpínajícího se“ davu. Jako příklad můžeme uvést zásah policejních jednotek při pouličních nepokojích. V extrémním případě však mohou podobné nepokoje přerůst v revoluci.

VZTAH DAVU S JEHO PROSTŘEDÍM

V této souvislosti jsou změna a „pokrok“ výsledkem dynamické interakce, a to jak mezi jednotlivci a skupinou, do které patří, tak i mezi skupinou a jejím okolním prostředím. Jakýkoliv konflikt mezi nimi si žádá nápravná opatření. Zaprvé, je tedy pravda, že pokrok ve

Obrázek 4.3 Druhy oscilací u negativních smyček zpětné vazby

vývoji jakéhokoli celistvého systému je částečně určen jeho kreativními součástmi. Například kulturní rozvoj každé společnosti je výsledkem interakce kreativního volnomyšlenkářství a konzervativních tradic. Větší celek se přitom bude neustále pokoušet utlumovat menší části, ale nakonec i tyto menší části budou působit také na celek, v případě, že bude dosaženo nějakého pokroku. Typickými příklady jsou různá hnutí za práva žen anebo ekologicky zaměřené skupiny, jako je Greenpeace.

Zadruhé, výkyvy v samotném prostředí mohou v davu vyvolat různé reakce. Změny v prostředí zpočátku vytvářejí ve skupině či v davu stres, následkem čehož skupina není schopná správně reagovat, a snaží se proto stabilizovat prostřednictvím změny vlastního metabolismu⁸. Například zavedená obchodní společnost se může v reakci na pokles tržeb spokojit s nižšími zisky, využít kontokorentního úvěru nebo nechat narůst objem zboží ve skladu.

Skupina se nakonec samozřejmě na tyto déletrvající změny „aklimatizuje“ tím, že přizpůsobí svou provozuschopnost, aniž by přitom došlo k výraznějším změnám v její struktuře⁹. Stejně tak i výše uvedená firma s klesajícími tržbami bude nakonec muset podniknout určité kroky a nejspíš i omezit svůj provoz, aby vůbec přežila.

Skupina se však může přizpůsobit trvalým změnám v prostředí také jako důsledek „revolučních“ změn. Skupina se tak posune do nové, ale stabilní a fungující struktury a stanoví si nové cíle¹⁰. Je tedy nevyhnutelné, aby společnost, která očekává trvalý pokles poptávky po svém zboží nebo mu už čelí, pozměnila svou činnost a diverzifikovala své podnikání, protože jinak jí hrozí zánik. V kapitole 9 si blíže řekneme, jak důležité je v tomto procesu správné načasování.

Všimněte si, jakou roli má v evoluci vztah mezi příležitostí a nutností. Podle Darwina je změna často potřebná, aby přežili jen ti opravdu nejsilnější. Z hlediska novějších systémů se však principy příležitosti a nutnosti navzájem doplňují. Počáteční odchylka od normálu, která způsobuje v systému nestabilitu, může z pohledu systému vypadat náhodně¹¹, ale potřeba

přežít nakonec donutí systém, aby se dané změně přizpůsobil. Každý systém do jisté míry sám rozhoduje o tom, jakou povahu bude mít jeho nová struktura. Evoluce proto představuje vývoj do vyššího řádu a zvýšení komplexnosti v procesu učení.

ZÁVĚR

Pojďme si nyní tuto kapitolu krátce shrnout: Jakékoliv lidské seskupení – v našem případě dav – je součástí hierarchické struktury přírody. Každý dav přitom můžeme definovat spíše z hlediska procesů, které v něm probíhají, než na základě jeho fyzických charakteristik. Tyto procesy jsou spouštěny v reakci na změny nebo rozdíly (nebo nevyvážené podmínky), využívají přitom smyček zpětné vazby, a proto je jejich průběh charakteristický značnými výkyvy. Procesy jsou průběžně posilovány díky přístupu davu k okolnímu prostředí a jsou dostatečně složité na to, aby mu umožnily určitý stupeň „poznání sebe sama“. Přísun energie a možnost poznání sebe sama zase naopak přispívají ke schopnosti davu se sám organizovat. Tato sebeorganizace vyžaduje, aby měla skupina všechny své členy pod kontrolou, což davu umožňuje udržet si svou autonomii a zároveň se učit, přizpůsobovat změnám a postupně se vyvíjet. Poněkud odbornějším jazykem jsme si tedy popsali základní charakteristiky chování „davů“ podle Le Bona.

POZNÁMKY

1. von Bertalanffy, Ludwig (1968), *General Systems Theory: Foundation, development, applications*, Braziller, New York.
2. Laszlo, Ervin (1972), *Introduction to Systems Philosophy: Towards a new paradigm of contemporary thought*, Gordon and Breach, New York.
3. Jantsch, Erich (1980), *The Self-organizing Universe*, Pergamon, Oxford.
4. Prostředí „rozpoznává“ dav prostřednictvím reakcí jak na rozdíly způsobené přítomností davu, tak i na rozdíly způsobené jeho následnými aktivitami, zatímco dav sám o sobě „uznává“ svou vlastní existenci prostřednictvím reakcí na výsledné rozdíly v okolním prostředí.
5. Le Bon, Gustave, *Psychologie des Foules*, znovu vydáno (1922) jako *The Crowd*, Macmillan, New York.
6. Těmto systémům se říká „autokatalytické“ systémy.
7. Tento nárůst může být buď exponenciální, nebo hyperbolický. Exponenciální nárůst znamená, že přírůstky jsou přímo úměrné současné hodnoty množství a že doba, za kterou se množství zdvojnásobí, zůstává konstantní. Hyperbolický nárůst znamená, že přírůstky jsou druhou mocninou současné hodnoty a že doba, za kterou se množství zdvojnásobí, se s každým dalším zdvojnásobením zkracuje na polovinu předchozí doby.
8. Metabolismem máme na mysli veškeré chemické změny probíhající v živých organismech, které jsou nezbytné pro jeho udržení při životě.
9. Podobné „somatické“ změny však nemusí být nutně trvalé, protože jsou zvrátelné. Tyto změny následně vedou k hromadění stresu.
10. Výkyvy v jednotlivých součástech systému, které jsou způsobené změnami prostředí, jsou dále posilovány prostřednictvím smyček zpětné vazby. Systém se poté přesouvá na novou úroveň struktury na základě „příkazu projít skrze výkyvy“. Jantsch, Erich, op. cit.
11. Odchylka je obvykle součástí nějakého většího cyklického výkyvu, nicméně pro struktury na nižším stupni hierarchie představuje šok (viz kapitola 5).